

UOT 902

**AZƏRBAYCANIN CƏNUB-ŞƏRQ BÖLGƏSİNİN
TUNC – İLK DƏMİR DÖVRÜ ƏHALİSİNİN
ƏKİNÇİLİK TƏSƏRRÜFATI
(etnoarxeoloji tədqiqat)**

A.M.AĞALARZADƏ
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
anararxeoloq@mail.ru

Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsi Tunc və Erkən Dəmir dövrü sakinlərinin yaratdıqları abidələr ilə zəngindir. Çoxsaylı yaşayış məskənləri və qəbir abidələrindən tapılan maddi mədəniyyət nümunələri əsasında bölgənin bəhs olunan dövr sakinlərinin təsərrüfat həyatı haqqında ətraflı məlumat almaq mümkündür. Əkinçilik təsərrüfatı bu baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Suvarma üçün bol sulu çayları və dağətəyi zonada dəmyə əkinçiliyi üçün əlverişli iqlim şəraitinin olması burada insanların sıx məskunlaşmasına gətirib çıxarmışdır. Dağlıq zonada isə yaylaq mövsümündə əkinçiliklə məşğul olan əhali aranda daimi oturaq əkinçiliklə məşğul olan əhalidən fərqli olaraq mövsümi təsərrüfatla məşğul olmuşlar.

Açar sözlər: Əkinçilik təsərrüfatı, əmək alətləri və təsərrüfat quyuları, Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsi, Tunc-İlk Dəmir dövrü.

Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsi Tunc-İlk Dəmir dövrü arxeoloji abidələri ilə zəngindir. Yaşayış məskənləri və qəbir abidələri bölgənin arxeoloji cəhətdən öyrənilməsi üçün mühüm materiallar verir. Çoxsaylı abidələrin yaradıcıları olan Tunc-İlk Dəmir dövrü sakinləri zəngin maddi mədəniyyət nümunələri istehsal etmişlər. Bölgənin bərəkətli və məhsuldar torpaqları qeyd olunan ərazidə əkinçiliyin inkişafı üçün əlverişli şəraitin olmasını şərtləndirmişdir. Lənkəran düzənliyi, xüsusilə yumşaq iqlimə malik olduğu üçün ərazidəki əkin sahələri Ləkərçay, Viləşçay, Muğan düzündə isə İncəçay və s. çayların vasitəsilə suvarılmışdır. Bölgənin Tunc və Erkən Dəmir dövründə yaşamış əhalinin təsərrüfatında əkinçilik mühüm yerlərdən birini tuturdu. Təəsüflər olsun ki, bu ərazidə yaşayış yerləri az qazılıb tədqiq olunduğu üçün əlimizdə təsərrüfatın bu sahəsini işıqlandıran çox az material vardır. Bunlar, Cəlilabad rayonu ərazisindəki I Mişarçay, Həməşaratəpəsi, Əliköməktəpə yaşayış yerləri, dağlıq ərazidə yerləşən Yardımlı rayonu ərazisindəki Sarıbulaq kurqanlarından tapılmış və əkinçilikdə işlədilmiş bəzi alətlər dən daşı hissəsi, sürtgəclər, oraq dişləri, həvəng dəstələr, taxıl saxlanması üçün təsərrüfat küpləri və s. qalıqlardır.

Təsərrüfatın və mədəniyyətin ümumi inkişafı, əldə olunan bəzi istifadə

edilmiş alət qalıqlarına görə, bu dövrdə Cənubi Qafqazda yayılmış əkinçiliyin Lənkəran ovalığında da geniş vüsət aldığı ehtimal etmək olar. Torpaq güman ki, öküz qoşulmuş ağac və ya metal (tunc və ya dəmir) ucluğu olan xış vasitəsilə şumlanmış, bəzi hallarda isə toxa ilə şumlayaraq torpağı yumşaltmışlar. Qeyd etmək lazımdır ki, bölgənin tez-tez yağıntılı olması nəticəsində belə qənaətə gəlmək olur ki, əkin sahələrinin əksəriyyəti də suvarılmamış və burada dəmyə əkinçiliyi geniş yayılmışdır. Əkinçilik alətlərinin inkişafı ilə becərilən sahələr daha da genişləndirilmişdir. Əlbəttə ki, bölgədə əkinçilik təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin bu təsərrüfat sahəsi ilə məşğul olmasının tarixi hələ e.əv. VI-IV minilliklərə gedir. Eneolit dövründə yerli əhalinin torpağın becərilməsi işində mühüm təcrübəsi formalaşır. Bunu sübut edən faktlar da Mişarçay yaşayış yerləri, Əliköməktəpə, Polutəpə, Alxantəpə yaşayış yerlərinin eneolit dövrü təbəqələrindən əkinçiliyə aid xeyli sayda əmək alətlərinin üzə çıxarılmasıdır.

Cənub-şərq bölgəsinin Tunc-İlk Dəmir dövrü sakinlərinin əkinçilik təsərrüfatına, demək olar ki, bölgənin bütün ərazilərində rast gəlinir. Bunlar da qədim dövr sakinlərinin təsərrüfatın bu sahəsindən geniş istifadə etdiyini sübut edir. Dövrün əkinçilik təsərrüfatı sahəsinin yayılma ərazisini aşağıdakı kimi bölmək olar:

- 1). *Dağlıq ərazinin əkinçilik təsərrüfatı*
- 2). *Dağətəyi ərazinin əkinçilik təsərrüfatı*
- 3). *Düzən ərazinin əkinçilik təsərrüfatı*

Talış dağlarının ətəkləri, yaylaqlar, Lənkəran ovalığı və Muğan düzü e.əv. III-I minilliklərdə əkinçiliyin məskəni olmuş, təsərrüfatın bu sahəsinin inkişafı üçün əlverişli şərait olmuşdur.

Tunc və Erkən Dəmir dövrü sakinləri dağlıq ərazidə əkinçiliklə əsasən yaylaq mövsümündə məşğul olmuşlar. Bunu sübut edən tutarlı faktlar da məhz aşkar edilmiş əkinçilik təsərrüfatına aid əmək alətləridir. Tədqiqatlar zamanı Yardımlı rayonunun Alar kəndi ərazisindəki Sarıbulaq yaylaqlarında Son Tunc dövrü kurqanlarından birinin qazıntısı zamanı kurqan örtüyündən əkinçilik təsərrüfatında istifadə edilən əmək alətləri aşkar edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Dən daşı - yastı, enli, qayıqvari formalı olub boz rəngli məsaməli tuf daşından hazırlanmış əmək alətidir. Alətin yarı hissəsi qırılmışdır. Salamət qalmış hissənin uzunluğu 19 sm, eni 12 sm, hündürlüyü 3,5 sm-dir (şəkil 1(1)).

Sürtgəclər - onlardan biri sıx tərkibli, hamar çaydaşından alətdir. Nisbətən uzunsov formaya malikdir. Daşın yuxarı və aşağı uclarından istifadə nəticəsində qopuqlar əmələ gəlmiş və işlək yerləri aydın seçilir. Bir üzündə qopuqlar vardır. Alətin uzunluğu 11 sm, eni isə 8,5 sm-dir (şəkil 1 (2)). Digər bir sürtgəc bir tərəfi yastı, digər tərəfi ovalvari formaya malik alətdir. Sıx tərkibli, boz rəngli çaxmaqdaşındandır. Bir tərəfində döymə izləri aydın seçilir. Diametri 8,5 sm-dir (şəkil 1 (3)). Sürtgəclərdən başqa birisi də sıx tərkibli, hamar çaydaşından hazırlanmış alətdir. Alət yastı formalıdır. Ehtimal ki, onun həm yanlarından sürtgəc, həm də yuxarı ucundan döymə kimi istifadə edilmişdir.

Uzunluğu 13,5 sm, eni 9 sm-dir (şəkil 1 (4)). Başqa bir sürtgəc balaca və hamar çaydaşından hazırlanmışdır. Sıx tərkiblidir. Alətin iki işlək ucu vardır. Bu hissələr zəif didilmişdir. Bir tərəfi sınımış alət uzunsov formaya malik olub uzunluğu 9 sm-dir (şəkil 1 (5)). 1973-cü ildə də Masallı rayonunun Hişkədəre kəndi yaxınlığında aparılan kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı bu dövrə aid qeydə alınmış abidələrdən toplanan ağımtıl rəngli məsaməli əhəng daşından kiçik həvəng dəstələr və qayıqvari dən daşının bir hissəsinin tapılması [4, 4] ərazinin əkinçilik təsərrüfatının öyrənilməsi üçün müəyyən faktlar verir.

1964-1965-ci illərdə F.Mahmudovun rəhbərliyi ilə indiki Cəlilabad rayonu ərazisində arxeoloji qazıntılar əsasən Həmşəratəpəsi, Mişarçay yaşayış yerlərində aparılmışdır. İlk tədqiqatlar zamanı bu yaşayış yerlərində kəşfiyyat xarakterli qazıntılar aparılmış, İlk Tunc dövrü keramikasının tapıldığı I Mişarçay abidəsi tədqiq edilmişdir. Abidənin üst təbəqəsi İlk Tunc dövrü keramikası ilə səciyyələnir. Bu yaşayış yerindən çoxlu sayda hazırlanmış oval və qayıqvari dən daşları tapılmışdır. Ovalvari dən daşları kütləvi saydadır. Onların işlək tərəfi düzdür, hamardır, yanları nisbətən qabarıqdır. Qayıqvari dən daşları nisbətən çoxdur. İşlək tərəfi uzun müddət istifadə edilib, sonluqları yuxarı əyintilidir. Qayıqvari dən daşlarının işlək hissəsi, demək olar ki, oval eni ilə eyni ölçüyə malikdir. Tapılmış dən daşlarından bir neçəsi maraqlı kəsb edir. Onlardan ikisi eyni yerdə aşkar olunub. Qayıqvari formalı dən daşı oval formalarının üstündədir ki, bu da iş prosesinin əyani göstəricisidir. Daşların oturmaq hissəsi dairəvidir və təsadüfən alt hissəsi yastı olan alətlərə də rast gəlinir. Oturmaqların diametri 17 sm-dir. Belə alətləri hər iki sonluğu işlənmiş uzunsov daşlardan olan döymə tipli alətlər müşayiət edir [13, 25-27]. Tədqiqatçılar “Xudabaxış yurdu” adlanan bu abidələrdən toplanmış arxeoloji tapıntıların e.əv. III minilliyə aid olduğunu ehtimal edirlər.

Əliköməktəpə yaşayış yerinin Orta Tunc dövrü təbəqəsindən də 1 ədəd ovalşəkili, yastı daş aşya tapılmışdır. Daşın hər iki üzdən ortasında oyma gəz vardır. Əkinçilik təsərrüfatında istifadəsi ehtimal olunan bu alətin tapıldığı orta tunc dövrü təbəqəsinin nazik qatlı və zəifliyi bəhs olunan dövrdə az müddətli yaşayış olduğunu sübut edir [5, 12]. Burada aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində üst təbəqədə 19 ədəd təsərrüfat quyusu aşkar edilmişdir. Quyular Eneolit dövrünə aid divar qalıqlarını kəsb keçdiyi üçün, həmçinin içərisindən fərqli keramika tapıldığı üçün tədqiqatçılar onların əksəriyyətini Orta Tunc dövrünə aid edirlər. Təsərrüfat quyularının yastı diblərində həsir izlərinin olması quyuda saxlanmış məhsulun torpaq və rütubətdən təcrid olunması məqsədini güdmüşdür. Buna görə də güman edilir ki, Orta Tunc dövrü quyuları taxıl saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur [6, 5]. 1975-ci il tədqiqatları zamanı da Əliköməktəpə yaşayış yerinin orta tunc dövrünə aid təbəqəsindən təsərrüfat quyusu aşkar edilmişdir. Slindrik formalı bu təsərrüfat quyularının diametri 1,4-2 m olub 1,7-2,45 m dərinliklərdən tapılıb. Yastı dibə malik olması quyuların ehtiyat taxıl saxlamaq üçün hazırlandığını deməyə əsas verir. Eyni zamanda bu təsərrüfat quyularının içərisindən təsadüfən düşən və yaxud sonralar tul-

lantı kimi atılan daş və sümükdən əmək alətləri də tapılmışdır [12, 13,18]. 1974-cü il tədqiqatları zamanı Cəlilabad rayonunun Adnalı kəndinin şərqində zəif mədəni təbəqəsi olan İlk Tunc dövrünün abidəsi qeydə alınmışdır. Abidənin üzərindən götürülmüş əkinçilik təsərrüfatına aid əmək alətləri, qırmızı və qara cilalı keramika “Kür-Araz mədəniyyəti” üçün xarakterikdir [11, 14].

Sarıbulaq abidələrindəki tapıntılar içərisində əkinçilikdə istifadəsi ehtimal olunan daş toxa da vardır (şəkil 2 (1)). Əmək aləti qəhvəyi rəngli qayadaşından olub uzunsov formalıdır. Yuxarı tərəfi enli və çıxıntılı, aşağı tərəfi isə nisbətən ensiz və uclu sonluğa malikdir. Uzunluğu 19,5 sm, eni yuxarıda 9,5 sm, aşağıda isə 5 sm-dir. AMEA Radiasiya Problemləri İnstitutu “Radiokimya” laboratoriyasında aparılmış analizin nəticəsinə əsasən bu tapıntıların aşkarlandığı kurqan e.əv. IX-VIII əsrlərə – Erkən Dəmir dövrünə aid edilir.

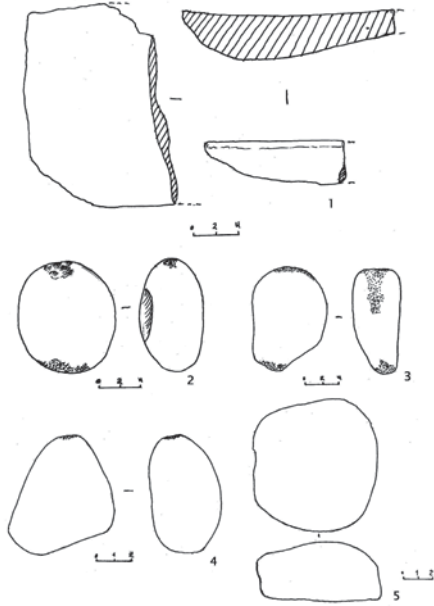
Daş toxalar müasir kərtmənlərin ən ibtidai formaları olub, qədim əkinçilik alətləridir. Belə toxalar Azərbaycanda Gəncəçay, Quruçay və Köndələnçay hövzələrində, Kültəpədə, Ağyazı düzündə (Qax rayonu) və s. abidələrdən külli miqdarda aşkar edilmişdir [2, 127]. Əkinçilik təsərrüfatına aid oxşar tapıntılara Kiçik Qafqazın cənub-şərq ətkələrində yerləşən yaşayış yerlərində də rast gəlinir. Təkcə Quruçay və Köndələnçay vadisindəki İlk Tunc dövrü yaşayış yerlərindən kütləvi sayda dən daşları, dən əzənlər, oraq dişləri, sümükdən və daşdan toxa tipli əmək alətləri tapılmışdır [9].

Arxeoloji tədqiqatlardan məlumdur ki, Cənubi Qafqazda xış əkinçiliyi hələ e.əv. III minilliyin birinci yarısında təşəkkül tapmışdır. Lakin daş toxalar dəmir dövrünün əvvəllərinə qədər aradan çıxmamış, əksinə, onlardan əkinçilikdə geniş istifadə olunmuşdur. Bu toxalar Cənubi Qafqazda, eləcə də Azərbaycanda məhsuldar qüvvələrin, xış əkinçiliyinin xeyli inkişaf tapdığı Son Tunc-İlk Dəmir dövrlərində torpağı şumlamaq üçün olmamışdır. Həmin dövrdə daş toxalardan iri torpaq kəltənlərini əzmək, bitkilərin dibini yumşaltmaq, alaq etmək və s. məqsədlər üçün istifadə olunmuşdur. Azərbaycanda müasir kərtmənlər də məhz bu məqsədlər üçün istifadə edilir [2, 128]. Analoji tapıntılara Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid Gəncə-Qazax bölgəsindəki abidələrdə rast gəlmək mümkündür [7, 442].

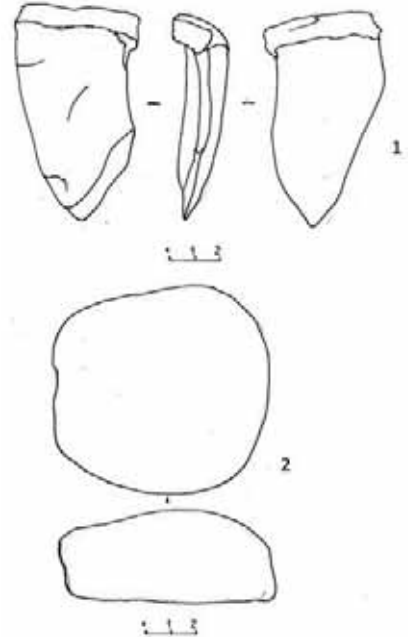
Tədqiqatçılar Talış-Muğan ərazisində ilkin əkinçilik mədəniyyətlərinin vərdişlərinin e.əv. IV minillikdən formalaşdığı və sonrakı İlk Tunc dövrü Kür-Araz mədəniyyətlərinə təsirinin böyük olduğunu qeyd etmişdir. Onlar bu təsirlərin ən bariz nümunəsini Əliköməktəpə yaşayış yerinin tədqiqatının nəticəsində göstərmişlər [10, 481].

Dövrün əkinçilik təsərrüfatı ilə bağlı tapıntıların bir qismi də əkinçilikdə istifadə olunan oraq dişləridir. XX əsrin 60-cı illərində Masallı şəhərindən təxminən 15 km cənubda, Talış dağlarının düzənlə qovuşan hissəsində yerləşən Hişkədərə kəndi ərazisində bu tip alətlər tapılmışdır. Kənddə təsərrüfat işləri aparılarkən bir sıra arxeoloji materiallar əldə edilmişdir. Bunlar içərisində çaxmaqdaşı alətləri diqqəti cəlb edir. Həmin alətlər kəndin Mirzəgül məhəlləsindən müxtəlif qəlpələrlə birlikdə toplanmışdır. Qəlpələr müxtəlif böyüklükdə

olub əksəriyyəti alət hazırlanarkən qoparılan qırıntılardan ibarətdir. Onlar içərisində bir qədər iri, nazik qəlpə digərlərindən seçilir. O, üzərində qonur ləkələri olan sarımtıl rəngli çaxmaqdaşından qoparılmışdır. Qəlpənin alt üzü yastı, üst üzü bir qədər qabarıqdır. Bir kənarı boyu xırda dişək izləri nəzərə çarpır. Qəlpənin yuxarısı və aşağı ucundakı vurma səthinin bir hissəsi qırılmışdır [3, 66-67]. Çaxmaqdaşından hazırlanmış analoji nümunələrə Masallı rayonu, Hişkə-dərə kəndinin cənubundakı, düzən ərazidə Son Tunc dövrü Maxi yaşayış yerində rast gəlinir [13, 139].

Şək. 1.

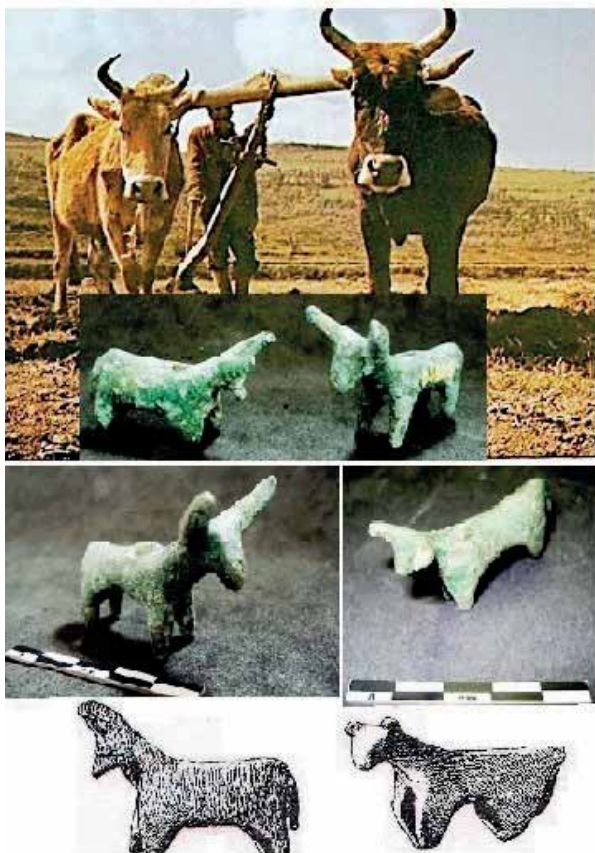

Şək. 2.

Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsinin bəhs olunan dövrə aid əkinçilik təsərrüfatında istifadə olunan əmək alətlərinin analoji nümunələrinə qonşu İran ərazisində də rast gəlmək mümkündür. İranın dağlıq Taliş vilayətinin Şiləngistan kəndi ərazisində eyni adlı yaşayış yerinin qazıntıları zamanı dən üyüdən daş alətlər tapılmışdır. Məsələli tuf daşlarından olan bu alətləri müqayisəli təhlillər əsasında tədqiqatçılar e.əv. I minilliyin əvvəllərinə aid edirlər [17, 58]. Gilan vilayətinin Vaske yaşayış yerində də aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı çoxlu sayda sürtgəc tipli alətlər aşkar edilmişdir. Bu alətlərdən yaxşı istifadə edildiyi tapıntıların üzərindəki izlərdən aydın seçilir [14, 195]. İran ərazisində Gilan vilayətinə daxil olan Səfidrud vadisi də əkinçilik üçün əlverişli ərazilər hesab edilirdi. Bol su ehtiyatlarının olması səbəbilə e.əv. I minilliyin əvvəlində əhalinin təsərrüfat həyatında əkinçilik təsərrüfatının mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləmək mümkündür. Təsərrüfatda becərilən əkinçilik məhsulları insanların daxili tələbatını ödəməklə yanaşı ətraf bölgələrə də ixrac

edilməsinə şərait yaratmışdır [15, 40].

Əkinçilik təsərrüfatının başlıca sahələrdən olduğunu sübut edən faktlardan biri də tuncdan öküz fiqurlarının tapılmasıdır. Doğrudur heyvan fiqurlarının tədqiqi ayrıca bir mövzu olsa da lakin qısaca nəzər yetirmək lazımdır ki, Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində bu təsvirli fiqurlara çox rast gəlinmişdir (Şəkil 3). Dağlıq Talışın və İranın Gilan vilayətinin bəhs olunan dövr qəbir abidələrindən tuncdan hazırlanmış öküz fiqurları tapılmışdır [16, 101; 8]. Müasir dövrümüzdə də yüksək dağlıq ərazilərdə əkinçilikdə cütə qoşulmuş heyvanlardan torpağın şumlanması üçün istifadə edilir. Bütün bunlar əkinçilik təsərrüfatında min illər keçməsinə baxmayaraq ənənəvilik prinsiplərinin qorunub saxlandığını sübut edən faktlardır. Əkinçilikdə istifadə edilən güc kimi Lənkəran və Masallının düzən hissəsindən tapılan iri buynuzlu tunc fiqurları da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Analoji öküz başı fiquruna Uzuntəpədən tapılmış tunc bulavanın formasında rast gəlinir. Materialların az sayda tapılmasına baxmayaraq bölgənin Son Tunc-İlk Dəmir dövrü əkinçiliyi barədə fikir yürütmək mümkündür. Bütün bunları şərtləndirən əsas amil düzən ərazinin suvarma üçün sıx su mənbəyinə malik olmasından irəli gəlir [13, 139].

Şək. 3.

Hazırda da yaylaq maldarlığı ilə məşğul olan yarımköçəri əhali yaylaqlarda olan geniş sahələrdə əkinçilik üçün əlverişli olan dəmyə əkin sahələrinə sahibdirlər və dənli bitkilər becərilər. İstisna deyil ki, bostançılıq da onların əkinçilik təsərrüfatında üstün mövqeyə malik olmuşdur. İnsanlar gündəlik tələbatları çərçivəsində yay mövsümünə xas olan bostan bitkiləri becərmişlər. Doğrudur hələ ki, qeyd olunan ərazilərdə qədim dövrün bu təsərrüfat sahəsinə aid bitki qalıqları əldə olunmamışdır. Həmçinin uzun müddətli tədqiqatların aparılmaması səbəbindən yaşayış yerlərində taxıl ehtiyatını saxlamaq üçün hazırlanan təsərrüfat küplərinə rast gəlinməmişdir. Lakin təsərrüfat alətlərinin tapılması bu barədə mühakimə yürütməyə imkan verir.

Beləliklə, Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsinin Tunc və Erkən Dəmir dövrü sakinlərinin təsərrüfat həyatında başlıca yer tutan əkinçilik mədəniyyətinin tədqiqinə nəzər yetirməklə bu sahənin insanların həyatında əhəmiyyətli rol oynadığını müşahidə edə bildik. Gələcəkdə bölgədə bəhs olunan dövrə aid abidələrdə aparılacaq geniş miqyaslı arxeoloji qazıntılar bu barədə daha geniş məlumat verməyə şərait yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağalarzadə A.M. Sarıbulaq kurqanları//Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, 2017, №1. Bakı: Nafta-press, 2019, s. 20-35.
2. Əliyev V.H. Babadərvişdə Son Tunc və İlk Dəmir dövrü yaşayış yerləri/AMM, VIII cild. Bakı: Elm, 1976, s. 104-130.
3. Mahmudov F.R. Talış və Muğanın qədim mədəniyyətinə aid arxeoloji materiallar/Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, 1970, №2, s. 66-75.
4. Mahmudov F.R. 1973-cü ildə (5-15 iyun) Lənkəran zonasına arxeoloji kəşfiyyat səfərinin hesabatı/AEİEA: H-113, Bakı, 1975, 19 s.
5. Mahmudov F.R., Nərimanov İ.H. Muğan arxeoloji dəstəsinin 1974-cü il tədqiqatlarının hesabatı/AEİEA: H-125, Bakı, 1975, 48 s.
6. Mahmudov F.R., Nərimanov İ.H. Muğan arxeoloji dəstəsinin 1975-ci il tədqiqatlarının hesabatı/AEİEA: H-159, Bakı, 1976, 43 s.
7. Nəcəfov Ş., Ağalarzadə A. Zəyəmçay hövzəsinin qədim sakinlərinin təsərrüfat həyatı və məişəti (Zəyəmçay nekropolunun və yaşayış yerinin materialları əsasında)“Mədəniyyət dünyası”, elmi-nəzəri məcmuə. X buraxılış. Bakı, 2005, s. 441-446.
8. Nəğhiban. Marlıkdə arxeoloji tədqiqatlar. Gilan, 1378, 520 s. (fars dilində).
9. Исмаиладзе Г.С. Азербайджан в системе раннебронзовой культурной общности Кавказа. Баку: Нафта-пресс, 2008, 304 с.
10. Махмудов Ф.Р., Нариманов И.Г. О раскопках на поселении Аликемек тепеси/Археологические открытия 1971 года. М.: Наука, 1972, с. 480-481.
11. Махмудов Ф.Р., Нариманов И.Г. Исследования на поселении Аликемек тепеси/АЭИА (1974 г.). Баку: Элм, 1975, с. 10-14.
12. Махмудов Ф.Р. Раскопки верхних горизонтов энеолитического слоя Аликемек тепеси/АЭИА (1975 г.). Баку: Элм, 1978, с. 14-18.
13. Махмудов Ф.Р. Культура юго-восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа. Баку: Нафта-пресс, 2008, 216 с.
14. Khalatbari M.R. Archaeological investigation in Talesh, Gilan-2. Excavation at Vaske and Mianroud. Gilan, 2004, 240 p.
15. Khalatbari M.R. Gilan in the Iron Age. Gilan, 2013, 328 p.
16. Morgan J.de. Mission scientifique en Perse. Tome quatrieme. Recherches archeologiques.

Premier partie. Paris, 1896, 125 p.

17. Jahani V. Archaeology of Deilaman. Bolor, 2014, 289 p.

**ЗЕМЛЕДЕЛИЕ ЮГО-ВОСТОЧНОГО РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНА
В ЭПОХУ БРОНЗЫ И РАННЕГО ЖЕЛЕЗА
(ЭТНОАРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)**

А.М.АГАЛАРЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

В статье освещены вопросы земледелия юго-восточного региона Азербайджана, занимавшего важное место в хозяйственной жизни населения эпохи бронзы и раннего железа. Умеренный и мягкий климат, обилие водных ресурсов, наличие удобных для орошения рек в исследуемом регионе создали широкие условия для развития здесь земледельческого хозяйства. Орудия труда и хозяйственные ямы для хранения зерновых указанного периода выявленные в горных, предгорных и равнинных территориях, подтверждают широкое распространение земледелия в одном ареале.

Ключевые слова: Земледельческое хозяйство, орудия труда и хозяйственные ямы, юго-восточный регион Азербайджана, эпоха бронзы и раннего железа.

**FARMING IN THE ECONOMIC LIFE OF THE BRONZE-EARLY IRON AGE
RESIDENTS OF THE SOUTH-EASTERN REGION OF AZERBAIJAN
(ETHNO-ARCHAEOLOGICAL RESEARCH)**

A.M.AGHALARZADE

SUMMARY

The article deals with farming, which occupies an important place in the economic life of the Bronze- early Iron Age population in the south-eastern region of Azerbaijan. The mild and moderate climate, plentiful water resources and availability of suitable rivers of south-eastern region have created vast opportunities for people to engage in farming. Labor tools related to the period mentioned above, that have been discovered in the mountainous, foothill and plain areas and farm wells to store cereals, are evidence to wide spreading of farming in a vast area.

Keywords: Agricultural farm, labor tools and farm wells, south-eastern region of Azerbaijan, period of Bronze-early Iron Age.